

Institucionální podpora osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody

Přehled vybraných poznatků z projektu
„Výzkum integrace osob propuštěných z VTOS“

Jiří Mertl
Pavel Bareš

VÚPSV, v. v. i. Praha
2019

Monografie byla finančně podpořena z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na období 2018-2022, je součástí projektu „Výzkum integrace osob propuštěných z výkonu trestu a odnětí svobody“.

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12, Praha 7, 170 00
Vyšlo v roce 2019, počet stran 20
Tisk: VÚPSV, v. v. i.

<http://www.vupsv.cz>

Obsah

Úvod	5
Příprava na propuštění ve výkonu trestu odnětí svobody	6
Shrnutí základních informací o osobách ve VTOS a jejich zaměstnávání	8
Poskytování podpory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody institucemi post-penitenciární péče a jejich spolupráce	9
Literatura	20

Úvod

Tento materiál shrnuje vybrané poznatky z výzkumného projektu „Výzkum integrace osob propuštěných z VTOS“ týkající se *zajištění podpory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody („VTOS“) institucemi působícími v oblasti post-penitenciární péče.*

V plném rozsahu jsou poznatky z tohoto projektu pojednány ve studii „Zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody a jejich příprava na opuštění VTOS“ (Bareš, Mertl, nedatováno), která představuje hlavní výstup projektu. Tento materiál se ale zaměřuje již pouze na určitou výseč ze všech poznatků získaných v projektu. Jeho hlavním účelem je souhrnně prezentovat klíčové okolnosti, které charakterizují podporu osob propuštěných z VTOS. To tento materiál odlišuje od studie nejen jeho rozsahem a výběrem témat, ale také tím, že v něm budou získané poznatky rámovány poněkud odlišným způsobem než ve studii.

Tento materiál na uvedenou studii přirozeně navazuje v tom směru, že pracuje s poznatky, jež jsou v ní diskutovány, ale na rozdíl od ní jsou zde získané poznatky zarámovány výše zmíněným tématem podpory osob propuštěných z VTOS. I přes volbu poněkud odlišného rámce pro prezentaci poznatků ale bylo žádoucí, rozvést některé poznatky ve stejné míře, jako tomu bylo již ve studii. Z těchto důvodů bude tento materiál z velké části tvořen původními pasážemi z příslušné kapitoly studie a bude se s touto kapitolou studie výrazně překrývat. Při použití zkrácených parafrází nebo odkazů by totiž tento text již nemohl samostatně aspirovat na snahu o poskytnutí uceleného přehledu poznatků k danému tématu zjištěných v rámci výzkumného projektu.

Na druhou stranu, v tomto materiálu nejenže budou pojednány pouze vybrané poznatky, ale také do něho již nebudou v plné míře opětovně zahrnuty ani výchozí informace, jež je ve vztahu ke sledované problematice přirozeně rovněž potřebné reflektovat, tj. přehled o relevantních teoretických přístupech, popis legislativní úpravy, podrobné statistické údaje týkající se problematiky a informace o použitých metodách¹. Pro získání podrobnější představy o těchto otázkách již je proto nutné, odkázat na tomto místě na studii. V ní lze v případě potřeby dohledat všechny tyto informace.

V dalším textu budou tematizovány především vybrané poznatky, jež byly ve studii pojednány v kapitole 9 „Post-penitenciární péče a spolupráce relevantních organizací“. Nejprve ale budou (1) shrnuty údaje týkající se přípravy na propuštění ve výkonu trestu odnětí svobody a budou (2) uvedeny základní informace o osobách ve VTOS. Účelem těchto informací je vyjasnit kontext dalších prezentovaných poznatků. Jak informace o osobách ve výkonu trestu, tak i poznatky týkající se možností podpory osob ve výkonu trestu odnětí při přípravě na život po propuštění zde ale budou prezentovány ve zkrácené podobě. Poznátka o přípravě osob ve VTOS na propuštění jsou podrobně popsány nejen ve studii, ale také v dalším samostatném výstupu projektu.

¹ Respektive, v dalším textu budou, kvůli snaze o alespoň rámcové zachycení kontextu dalších předkládaných informací, přiblíženy pouze některé z informací týkající se některých těchto tematických okruhů.

Příprava na propuštění ve výkonu trestu odnětí svobody

- Příprava na propuštění je jako účel trestu zakomponována přímo do zákona odstavce 2 ustanovení § 1 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody: *Účelem výkonu trestu odnětí svobody (dále jen „trest“) je prostředky stanovenými tímto zákonem působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestní činnosti.*
- Již vzhledem ke své podstatě věznění a vězeňství a také k dalším charakteristikám výkonu trestu odnětí svobody, odsouzených osob samotných, ale i řadě dalších okolností (např. přeplněnost věznic, personální stavy, stavební dispozice vězeňských zařízení atd.), ale přirozeně jsou výchozí podmínky pro takové působení na odsouzené ve vězení již z principu silně nepříznivé.
- Nehledě na to, je ale příprava na propuštění klíčovým tématem pobytu ve VTOS, protože trestní systém jako celek kromě retributivní (odplatné) funkce aspiruje také na dosahování restorativní (nápravné funkce). Výkon trestu v tomto směru sice představuje trestní sankci, u které je - jak je patrné z citovaného ustanovení zákona - výrazně akcentována ochrana společnosti, na druhou stejné ustanovení zákona souběžně zdůrazňuje i potřebu přípravy odsouzených osob na opuštění VTOS.
- Každému odsouzenému je proto po nástupu do výkonu trestu stanoven individuální program zacházení nebo program odborného zacházení (ten je sestaven po zjištění a zanesení relevantních údajů do systému SARPO² a zpracování komplexní zprávy na základě těchto údajů).
- Program a jeho náplň by měly odpovídat zjištěným rizikům a tzv. protektivním faktorům, nicméně ne vždy tomu tak je, protože daná věznice jednoduše nemůže zajistit nutné aktivity vedoucí k naplnění programu. Součástí odborného programu zacházení jsou kratší terapeutické programy nebo dlouhodobější participace (rok a na některých odděleních více) na terapiích, které jsou součástí specializovaného oddělení a které jsou zaměřeny na specifickou problematiku – užívání drog, poruchy chování atd. Tyto další aktivity jsou doplňovány také praktickou asistencí sociálních pracovníků a pracovníků v podobě řešení dluhové problematiky, dokladů, administrativy, rodinných záležitostí apod.
- Při hodnocení role terapie při přípravě odsouzených osob na propuštění bylo zaznamenáno velmi široké spektrum pohledů. Její úloha byla vnímána i osobami věnujícími se post-penitenciární péči zpravidla příznivě. Velmi diskutovány ale byly otázky, zda může terapie fungovat i bez dobrovolného zájmu, na základě toho, že je nařízena, jaká mohou být reálná očekávání od terapie realizované ve specifickém vězeňském prostředí apod.
- Jako velmi zásadní otázka se ukázal fakt, že v rámci programů zacházení je akcentováno zaměstnávání a že pro aktivity vyvíjené v rámci odborného zacházení a pro terapii nezbývá prostor, respektive že je nutné jejich poskytování podřizovat docházce odsouzených na pracoviště. To vede buď k tomu, že se jich odsouzení nezúčastní vůbec, nebo se jich účastní v situaci (např. po noční směně), jíž lze vnímat pro program zacházení jako značně nevhodnou, a od programu proto nelze očekávat, že splní svůj účel. Jak přitom vyplývá z následující části textu, podíl osob, které jsou zaměstnány, je velmi výrazný. Tyto situace se tak týkají značného množství odsouzených osob.
- Příznivě byl hodnocen význam zařazení odsouzeného do specializovaného oddělení, a to např. kvůli práci s uvědoměním viny apod. Zdůrazněna přitom byla skutečnost, že práce

² Prediktivní nástroj na hodnocení rizik a kriminogenních potřeb odsouzených, který je součástí Vězeňského informačního systému (VIS) (více viz <https://www.vscr.cz/o-nas/sarpo/co-je-sarpo/>)

s odsouzenými ve specializovaném oddělení je úspěšná mj. proto, že není na rozdíl od jiných oddělení personálně poddimenzováno. Svou roli sehraává i to, že v rámci programu odborného zacházení není odsouzený zařazen do zaměstnání a nedochází k uvedené kolizi programu s docházkou do zaměstnání. Na druhou stranu, odsouzení často ztrácejí zájem, se tohoto programu účastnit z důvodu ztráty příjmu (při účasti v terapeutickém programu nemají příjem ze zaměstnání a dostávají pouze kapesné ve výši 100 Kč měsíčně). Zařazování do terapeutických programů tak je vhodné spíše u odsouzených s delšími tresty, kteří mohou být zařazeni do zaměstnání po absolvování programu.

- Ve zcela odlišné situaci jsou osoby s velmi krátkým nebo krátkým trestem odnětí svobody, kdy u těchto osob se nedaří nebo je velmi obtížné, v daném čase stanovit a realizovat program zacházení, případně je zařadit do zaměstnání.
- Zaměstnávání ve VTOS je bezpochyby významným faktorem integrace u velké většiny osob ve VTOS, ale zdaleka ne jedinou. Jak již bylo uvedeno, může kolidovat s jinými aktivitami programu zacházení nebo odborného programu zacházení.
- Úlohu zaměstnávání ve VTOS rozhodně nelze přeceňovat. Zaměstnávání ve VTOS podléhá specifickému režimu, kdy je omezen okruh pracovních míst, možnost pohybu na pracovišti, odměna odsouzených je velmi nízká, větší počet odsouzených odpracuje jen několik dní v měsíci, z odměny odsouzených jsou strhávány srážky až do výše 72 % získané odměny, ze zbylé části odměny může odsouzený po dobu výkonu trestu volně nakládat jen se složkou kapesné atd.
- Pouze u osob zaměstnaných mimo věznice bylo možné zaznamenat případné zaměstnání na příslušné pozici i po ukončení VTOS. Osob umístěných na tato pracoviště je ovšem jen minimum, což je dáno malým podílem osob s nízkým nebo středním stupněm nebezpečnosti. Počet osob zařazených do vyšších stupňů nebezpečnosti narůstá a možnost přerazování osob do nižších stupňů nebezpečnosti využívají pouze některé věznice. Pro věznice je také někdy obtížné zajistit dozorce a dozorkyně pro střežená místa mimo věznici.
- Většina pracovních pozic, na které lze zařadit osoby ve VTOS, je nekvalifikovaných.
- Pro odsouzené je nevýhodné, účastnit se rekvalifikací, jelikož po dobu jejich absolvování nejsou dané osoby zařazeny do zaměstnání a pobírají měsíčně pouze 100 Kč sociálního kapesného. Účast na rekvalifikaci je tak dosti nízká.
- Při hodnocení přístupu pracovníků poskytujících programy odborného zacházení byly zaznamenány jak kritické (velmi často bylo poukazováno na syndrom vyhoření), tak pozitivní ohlasy (ceněny byly především konkrétní poskytnutá pomoc nebo informace, jež byly pro odsouzeného v dané chvíli důležité).
- **Celkově ale zástupci institucí poskytujících post-penitenciární péči hodnotili práci s odsouzenými ve věznici negativně. Podle nich totiž nedokázala přinést nic, na co by oni mohli navázat při zajištění post-penitenciární péče. To lze ilustrovat tímto výrokem:**

Protože my jsme často fakt první lidi, který přicházejí... No, v té věznici, my tam máme trochu výhodu, protože jsme zvenku, že nejsme jako součástí věznice, to je jako velikánská výhoda, a zároveň to v některých jako těch klientech vzbuzuje už větší důvěryhodnost vůči nám. A já aspoň hned na začátku jim říkám, že neudělám nic, o čem by nevěděli, a nikomu nic říkat nebudu, protože jsem vázaná mlčenlivostí. A to jsou věci, na který voni hrozně slyšej, protože ta věznice jim to neposkytuje, že jo. [...] často [jsem] cítila, že jsem byla třeba první, komu věří, komu si můžou dovolit to říct, anebo vůbec první, která se vo ně takhle zajímá, že ten zájem třeba nikdy jako nezažili (sociální pracovnice v neziskovém subjektu).

Shrnutí základních informací o osobách ve VTOS a jejich zaměstnávání

- Z celkového počtu 19 777 odsouzených vyjma mladistvých (údaj k 30.4.2019) jich bylo 14 132 (tj. 71,5 %) potenciálně zaměstnatelných.
- Zaměstnáno bylo celkem 8 778 odsouzených, tj. pracovní potenciál vězeňských zařízení byl využit přibližně ze tří pětin (zaměstnáno bylo 62,1 % z celkového počtu odsouzených s pracovním potenciálem, respektive 44,4 % z celkového počtu odsouzených vyjma mladistvých k 30.4.2019).
- Volný potenciál (počet všech osob, které jsou potenciálně zaměstnatelné a nejsou zaměstnány) všech 35 vězeňských zařízení („VZ“) byl ke stejnému datu 5 354 osob, tj. necelé dvě pětiny pracovního potenciálu VZ nebyly využity (nebylo zaměstnáno 37,9 % ze všech potenciálně zaměstnatelných osob, respektive přibližně čtvrtina - 27,1 % - z celkového počtu odsouzených vyjma mladistvých k 30.4.2019).
- U externích subjektů bylo ke stejnému datu zaměstnáno 2 032 odsouzených (23 % z celkového počtu 8 778 zaměstnaných odsouzených), ve vnitřním provozu (tj. buďto ve vlastním provozu věznice nebo ve vlastní výrobě) 2 873 (33 %) a v provozovnách Střediska hospodářské činnosti 3 873 (44 %).
- Z celkem 5 354 odsouzených, kteří nebyli zařazeni do práce, jich bylo možné 3 791 (71 %) zaměstnat na střežených pracovních místech ve věznici. Čtvrtinu (1 312 odsouzených nezařazených do práce, tj. 25 %) bylo možné zaměstnat na střežených pracovních místech ve věznici nebo mimo věznici. Pouze minimum (251 odsouzených, 5 %) do práce nezařazených odsouzených bylo možné zaměstnat mimo věznici na nestřežených pracovních místech nebo na pracovních místech s volným pohybem.

Poskytování podpory osobám propuštěným z výkonu trestu odnětí svobody institucemi post-penitenciární péče a jejich spolupráce

Většina informantů a informantek, někteří spontánně a někteří na dotaz, jak by zhodnotili situaci propuštěných osob, uváděla, že **návazná péče po propuštění z výkonu trestu je buďto špatná, nebo vůbec neexistuje**.³ Současný stav dobře zhodnotil jeden odborný pracovník ve věznici:

Pokud je to chlap, kterej nemá prostředky, nemá nikoho a ještě je zadlužený, tak je tam strašně velká šance, že se tam [do vězení] vrátí zpátky. Prostě musí ho někdo aspoň v tom prvopočátku vytáhnout z té největší bídy, musí se někde chytit v zaměstnání... voni jsou většinou zadlužený, takže jim zůstává vopravdu hodně málo, to znamená, potřebuje nějakou podporu a musí hlavně sám chtít. A na rovinu, to dokáže málokdo teda, protože von je to vopravdu... ten život je asi dost drsněj takhle, když vylezou ven.

Následnou absenci adekvátní post-penitenciární péče i sociální práce obecně různě akcentovalo několik informantů a informantek:

Já bych řekl, že ta následná péče chybí. [...] [My] ho pustíme ven a co je s ním dál? Nikdo nic neví, on je vlastně... maximálně ho poučíme, že jde k tomu kurátorovi, kde má nárok na nějakou tu tisícovku, takže tři dny přežije, možná i pět dnů, že jo (odborný pracovník ve vězení).

Jsou takový jednotlivci, který to zázemí mají zachovaný po dobu výkonu trestu, jo, a mají teda se kam vrátit jako a ty problémy nejsou, ale je jich menší počet. Rozhodně [...] přístup k těm propuštěnejm a odsouzenejm není takovej, jakej je řeknu v těch bohatších státech, jo, protože ty... ty bohatší státy si nemohou dovolit... nebo jsou bohatší proto, že si nedovolí takovej luxus držet v tom vězení, který je drahý, jo, a který, řeknu, není nějakým optimálním prostředím pro tu následnou socializaci pro takový počty lidí (zaměstnanec GRVS).

Nejhorší je, když odchází odsouzený, kteří to nemají porovnané, na pevný výstup. To je pro společnost to nejhorší, jo. Ono se nám, když jsme se koukali na data, tak se opravdu ukazuje, že ty lidi, kteří jsou propuštěni na podmínečné propuštění, jsou opravdu méně riziková [...], no ale ti více riziková, ty nebezpečnější z hlediska toho, že budou způsobovat další škodu a újmu, tak ty nám chodí na pevný výstup a úplně nám mizí ze systému. A to vnímám jako zásadní problém, že nikdo by tady z těchto lidí neměl vyjít ven s tím, že najednou nám zmizí. Ale i ty lidi, když se člověk s nima pak baví, tak oni říkají: „Oni mě vyhodí z té věznice...“ (odborný zaměstnanec ve vězení).

Co se tím zabývám, a to se netýká jenom otevřený věznice, ale obecně prostě přechodu z výkonu trestu na svobodu, z jakýkoliv věznice, tak tam ta návaznost není. A vždycky každý rok, tak všichni říkáme, teď myslím teda Vězeňská služba, probační služba, neziskovky různý a tak, tak všichni říkáme, jak se to zlepšuje a jak navazujeme a tak dál, ale pořád je to strašně málo. Pořád... mám pocit, že reálně se nabízí málo. Možná několik organizací, který umí najít zaměstnání a umí najít třeba i ubytování, ale spíš v mý osobní zkušenosti, tak jsou to spíš jednotlivci, který se obětují, vydad něco ze sebe, aby tomu druhýmu něco poskytl. A když se pak jedná o nějaký organizace, tak jsou to spíš jednotlivci, není to tak, že by vopravdu někdo uměl zajistit padesáti lidem měsíčně nějaký pokračování. Taky je to náročný, stojí to spoustu peněz, jo, ale... určitě se vo tom víc mluví, než dělá. A je to těžký, já nechci nikoho z toho vinit, protože každej dělá, co může, ale objektivně je to málo. Objektivně je to prostě málo (zaměstnanec GRVS).

Ať už se to zaštití, udělá jakkoliv, ale prostě aby ty lidi cítili někde, že prostě mají nějakou šanci. A já mam pocit, že oni teď to necítí, nevnímají to tak a já jim vlastně ze své kompetence taky nemůžu moc pomoci (sociální kurátorka).

³ Na řadu konkrétních problematických bodů v této oblasti poukazují autorky zprávy obsahující závěry z fokusní skupiny organizované v rámci úkolu pracovní skupiny SC 2 (Přesličková, Zhřivalová 2018). Autorky současně hovoří o „roztříštěnosti, rozdrobenosti, nesystémovosti a nejednotnosti poskytovaných služeb a nabízených možností v jednotlivých regionech“, což je rovněž důležitý poznatek, který velmi významně rámuje poznatky prezentované v dalším textu této kapitoly. Omezené možnosti podpory po propuštění z výkonu trestu jsme zaznamenali také v našem dřívějším výzkumu (Mertl, Bareš 2018). Dostatečné kapacity a dobrá návaznost služeb post-penitenciární péče přitom snižují možnost recidivy.

Post-penitenciální péče tady vznikla v roce 1970, kdy začali fungovat kurátoři. Tenkrát se vymyslela kostra a to se dodneška na tom jede. Na týchle platformě tý post-penitenciální péče, kterou tady vymysleli v 70. letech, kdy byla normalizace. Ale jako vono... jako nejde jako vymyslet něco úplně jako nového. Vono to principálně musí zůstat, ale musí se to jako rozšířit o nový trendy, nový jako přístupy, technologie, který to prostě můžou ovlivnit, který v tom hrajou velkou roli. A vůbec, nověj způsob kriminality, jo. Vstup státu jako do těch věcí, vstup občanský společnosti, jo, médií. To jsou věci, který jako... ne že by se nezohlednily nebo nějak s nima nepracovalo, ale musí to opravdu mít jako takovou progresi, aby potom se neřikalo, že tyhle ty lidi, jo, jako prostě... že tady narůstá kriminalita a že nám nestačej věznic. Ale proč nám nestačej, protože se neodstraňuje příčina, ale jenom se řeší důsledky. Může tady bejt padesát věznic, budeme zemí věznic, jo (sociální kurátor).

Téma propouštění na pevný výstup oproti podmíněčnému propuštění, které zmiňuje poslední informant, bylo také často zmiňováno, a to zejména v souvislosti se skutečností, že **pokud je osoba propuštěna na podmínku, pak v post-penitenciární péči figuruje alespoň probační úředník či úřednice. To je často nicméně také nevyhovující, protože probační úředníci a úřednice jsou ze strany propuštěných osob vnímány spíše jako represivní instituce, což narušuje důvěru a oslabuje možnost vzniku aktivity, která by se dala nazvat sociální prací.** Navíc propuštěné osoby musí za úředníkem či úřednicí docházet, takže absentuje také jakákoliv terénní sociální práce.

Navíc se ukázalo, že **PMS je personálně poddimenzována podobně, jako je tomu u Vězeňské služby:**

Z mého pohledu, je nás strašně málo těch probačních úředníků, jo, protože já si myslím, že ta spolupráce by měla vo hodně hlubší a delší než je v tuhleto chvíli, že by ten probační pracovník, pokud je nějaká šance, že ten odsouzenej půjde na půlku nebo na třetinu nebo po dvou třetinách ven, tak že ten probační úředník by s ním měl pracovat daleko déle. Že by ho měl připravovat společně s tím vězeňským personálem na ten výstup a na ten život na svobodě, jo [...] Tady je velkej problém v... počtu úředníků, jo. V zahraničí, jak v Norsku, Británii, v Rakousku je stanovenej počet odsouzených na hlavu jednoho probačního pracovníka. Tady to upravuje jakási směrnice, která ale stejně není dodržovaná, protože nemůže bejt dodržovaná. Já si myslím, že tuším, že v Rakousku nebo Norsku... prostě ten probační úředník má dejme tomu 30, 40 lidí, se kterejma pracuje a pracuje s nima efektivně. My máme na hlavu třeba tady v [město] až 150 odsouzených a to už člověk jaksi neudrží ten standard a ty metodiky, který po nás chtějí, takže se opravdu soustředíte jenom na to nejnужnější a pak jako nějaký drobný věci vám unikají, protože 150 lidí je strašně moc, jo, na hlavu. To je strašný. A to ještě v tom zahraničí mají tak jako specifikovaný, že když jsou to násilný trestný činy, tak jich má třeba deset, jo, a vopravdu tomu odsouzenýmu pak sedí za zadkem a má vo něm pojem a dojem (probační úředník).

Daný probační úředník poté navíc uvedl, že je to dáno velmi špatným platovým ohodnocením, které znamená, že spousta jeho kolegů a kolegyně má ještě druhé zaměstnání. Není tedy překvapivé, že v některých případech není PMS schopna zajistit ani základní úkony:

U nás je jinej problém. My [věznic] bychom je [pracovníky PMS] pouštěli klidně, ale [oni] na nás nemají kapacitu. Probační služba [pobočka] nám už dlouhodobě odpovídá, že v podstatě nemají na nás kapacitu, takže v podstatě oni [pracovníci PMS do věznic] nedocházejí. Vůbec. V podstatě... zase když to můžu porovnat, protože to můžu porovnat, tak třeba před takovýma třema rokama ještě jsme pravidelně dávali vězňům na základě jejich požadavků ten podnět zahájení spolupráce s Probační službou, což je takovej formulář [...] To nás vždycky poučovali, že to máme dávat tři až šest měsíců před termínem podmíněčného propuštění. To jsme dřív dělávali. Dřív aspoň za tím člověkem přišli a třeba s ním i zahájili spolupráci nebo mu řekli, že není ta spolupráce předmětná a že teda ne. Tedka to probíhá tak, že já v podstatě ten podnět nikomu ani pomalu nedávám, protože vim, že to nemá smysl. Když ho někomu teda náhodou dam, tak dostanu odpověď, že jako v podstatě Probační služba registruje váš požadavek, ale v současné době v není kapacitě PMS řešit vlastně vaši kauzu, nesplňujete kritéria pro spolupráci s Probační službou. Já jsem ty dopisy dokonce skladovala chvíli, protože jsem měla z jedný tý neziskovky požadavek, abych trošku jako zjistila... shromáždila nějaký jakoby v uvozovkách důkazy o tom, že tam Probační služba skutečně teda z 99 % odpovídá všem stejně. A je to prostě tak. Dokonce teď měli [zmíněná nezisková organizace] nějaký jednání právě s ředitelkou Probační služby a ona to potvrdila, že v podstatě [pobočka] prostě nemá kapacitu na to, zabývat se normálníma obyčejnýma vězněma. Takže vlastně v podstatě, jestli se někdo věnujou, tak jsou to osoby, které jsou zařazený do toho projektu Křehká šance (odborná zaměstnankyně ve vězení).

Nicméně většinou informanti a informantky spolupráci s PMS vnímali pozitivně a verbalizovali, že probíhá v rámci možností dobře a bez jakýchkoliv problémů.

Od jednoho z informantů dále zaznělo, že nasměrovat podmíněčně propuštěné osoby, které potřebují psychologickou pomoc, k psychologům/psycholožkám, je složité. Dané osoby totiž mají tendenci se návštěvě vyhýbat, protože svůj stav nevidí jako problematický, a zároveň vhodných psychologů/psycholožek je málo, neboť většina z nich působí v komerční sféře a jejich služby tak jsou pro podmíněčně propuštěné osoby zcela nedostupné.

V některých případech je pro PMS však obtížné, dostat se do věznice a navázat kontakt s podmíněčně propuštěnou osobou:

Vona [vzájemná dohoda ohledně spolupráce] existuje... prostě nějaký jakoby interní věc mezi Vězeňskou službou a jako našim ředitelstvím, nicméně mam pocit, že to bylo, ja nevím, jak vono se to jmenovalo... canc papíru, kde prostě byla upravena ta spolupráce. Jako jakým způsobem vstupujeme. Nicméně teď už nějakou dobu se vytváří nová, ale ještě furt není hotová. Je pravda, že jsme třeba několikrát narazili, když jsme se dostali do nějakých žabomyších válek tady, tak jsme narazili na to, že to vlastně nic neupravuje a že teda, co po nich chceme, jo. Takže jsme se potom samozřejmě nějakým způsobem bránili tím, že prostě jako ta spolupráce byla takováhle a takováhle celou dobu, takže prostě nechápeme, proč by neměla pokračovat (probační úředník).

Je to na nějaký dohodě, jo. Sice písemný dohodě, ale... někdo třeba tu dohodu ani nečetl, takže neví. Tady na Pankráci to taky trvalo nějakou dobu, než jsme se tam prokopali a probili se. Nechtěli nám předvádět odsouzený, ptali se: "Na základě čeho tady jste? Soudce vás neposlal. Vodsouzenej si pro vás poslal, co jste zač." A podobně. Tak těžce to vysvětlovat, vodkazovat na nějakou dlouhodobou [spolupráci], ale jako čas a vůle... (probační úředník).

V pevném výstupu jsou pak jedinými styčnými body sociální kurátoři a kurátorky a úřady práce. Sociální kurátoři a kurátorky původně vznikly jako sociální pracovníci a pracovnice v obci, kteří měli pracovat s marginalizovanými lidmi na úrovni obce, což znamená, že propuštěné osoby nebyly a nejsou jedinou cílovou skupinou pro tuto instituci. Sociální kurátoři a kurátorky navíc **po změnách v sociálním systému z let 2006 až 2013 ztratili velké množství kompetencí a pravomocí, které přešly na úřady práce, takže nemají příliš možností, jak propuštěným osobám pomoci.**⁴ Tuto situaci dobře vykreslila jedna kurátorka:

[...] všechno [se odvíjí] od těch našich kompetencí, co my vlastně pro ty klienty jako sociální kurátoři můžeme udělat a nemůžeme, jo, což je taky jako teď... spíš ty bariéry tam narůstají a přibývají, než aby ty kompetence nějakým způsobem nám jako byly uvolněny, jo. [...] Tady je třeba velký úskalí z roku 2012, kdy teda dávky... jo, protože ten klient samozřejmě po tom propuštění potřebuje finanční zajištění, to je... bez peněz to nejde, jo, dneska je všechno o penězích. Takže... zvláště, když nemá to sociální zázemí, tak tam je opravdu veliký problém, jo. A to je taky jedna z věcí, kdy se ty klienti z těchto důvodů vrací. Musí páchat trestnou činnost, že to tak řeknu, jo. Protože to je, kdy dneska přebral dávky hmotné nouze úřady práce, nebo v roce 2012, tam je jedna dávka, která se jmenuje mimořádná okamžitá pomoc, a... to je, která lze, byla dříve takzvaně kurátorská. Bylo to pro osoby ohrožené sociálním vyloučením, je tam vypsána ta škála, pro které ty skupiny to je. No a do toho roku 2012 v podstatě ji vypláceli kurátoři, měli ji v kompetenci s tím, že je tam ten rozsah té dávky až do výše čtyřnásobku životního minima v kalendářním roce [...] je to částka, která tomu klientovi může významně pomoci. Problém je v tom, že teď ji striktně vydávají úřady práce a my nemáme žádnou kompetenci k tomu, abysme ten úřad práce nějakým způsobem přesvědčili o té sociální situaci toho klienta, jo. My ji známe, my ji víme, my víme, že ten klient nemá zázemí, nemá rodinu, potřebuje si zaplatit bydlení. Každý ubytovatel dneska chce platby dopředu. Ten klient povětšinou jde s nějakou sociální výpomocí v řádu pár stokorun, tady od našeho úřadu práce

⁴ Dříve bylo jednou z klíčových možností vyplacení mimořádné okamžité pomoci. Rozhodování o této dávce v současnosti přísluší úřadům práce. Jak přitom ilustrují Přesličková a Zhřivalová (2018) na odlišném přístupu ve dvou sousedících okresech, přístup úřadů práce se v jednotlivých regionech v tomto směru může velmi výrazně lišit. Autorky ve své zprávě tematizují také některé další důležité aspekty týkající se práce sociálních kurátorů, a to včetně návrhů efektivních modelů spolupráce sociálních kurátorů s dalšími institucemi penitenciární či post-penitenciární péče a úvah o možnostech posílení pozice sociálního kurátora - k těmto otázkám viz také MPSV (nedatováno, s. 6).

dostane tisíc korun... a pak buďteda, když jde do zaměstnání, tak čeká teda na nějakou výplatu, někde dostane možná nějakou zálohu. Pokud do zaměstnání, [...] no tak pak si žádají o dávky další, jako je příspěvek na živobytí a tam čekají na tu výplatu, úřad práce má na to 30 dní na vyřízení, mnohdy ta výplata je ještě delší. Takže když si úplně lidsky vezmeme, že ten člověk jede z [věznice], dostane 500, něco dá na cestu, teď jde na úřad práce, kde mu, ano, teda vyplatí těch tisíc korun, ale pak tady máme dobu... a tohle je krizový mezidobí [...] My jim můžeme třeba napsat nějakou potravinovou pomoc, ale zase když jsou to lidi, který nemají ani to bydlení, protože ten ubytovatel po nich peníze, jo, ta tisícikoruna mu může stačit, když bude hodně laciná, čtyři, pět dnů, ale kde má na to jídlo. Takže tady jsme v tom kolotoči toho, že se můžeme bavit o tom, jak to zlepšit ve vězeňské službě, jak tam s nima pracovat, jak je motivovat, ale pak vám přijde tady jeden úřad, na kterej nemáte vůbec sílu. Ano, my tam můžeme zatelefonovat, můžeme s tím pracovníkem pohovořit, můžeme mu vysvětlit, jaká ta sociální situace toho klienta je, ale on vám stejně ve finále řekne, že on je ten rozhodující orgán. A úskalí je to, že ta dávka není nároková, jo, posuzuje ji ten konkrétní člověk, takže možná, že kdyby na tom úřadu práce byli třeba dva lidi, který se budou trošku specializovat na ty osoby, který jsou ohrožený, buď výkonem trestu nebo ty bezdomovci, a trošku nahlídli blíž do jejich životní situace, jo, tak možná by to pochopení bylo trošku z jejich strany lepší, jo. Ale teď momentálně opravdu, když se mi podaří pro některého klienta získat druhou mimořádnou pomoc, tak to už je úplně vrchol nadstandardu, ale i tak, dva tisíce, jo.

Stejná sociální kurátorka pak dodala, že občasně cítí frustraci a vyhoření ze situace, kdy v podstatě propuštěným osobám ze své pozice nemá jak pomoci:

Mně sem přijdou, člověk jako je vyslechne, já... se snažím mít na ně prostě trpělivost, jo, ale když... nemam tu kompetenci prostě nařídit úřadu práce: "Dejte mu tisíc korun." Jo. Nemam žádný zaměstnavatele, kam bych mohla zavolat. Takže člověk vopravdu i s nima soucítí a cítí někdy takovou jako bezmoc, jo, někdy člověk si říká až tak jako vůbec: "Proč tady někdy jsem?" Jako jo. Pak si říkam: "No, ale mají aspoň takový to bezpečný někdy místo, kam se můžou třeba jenom lidsky vypovídat, jo, že přijdou sdělit ten problém. Jak se říká, sdělená starost, poloviční starost. Oni to někde vypovídají. Na něco třeba přijdem, jo, nějaký východisko. Pak zase si říkam: "Ne, není to zbytečný."

Někdy sdíleli sociální kurátoři a kurátorky problém ohledně spolupráce s věznicemi, kdy nedostávali informace o přemístění osoby, s níž mohli navázat spolupráci:

Ty informace se moc nepředávají, takže... My máme tak velkou výhodu aspoň v tom, že teda dostáváme hlášení o těch nástupech, takže můžeme nějak ty klienty si trošku mapovat. Problém je zase v tom, že už nedostáváme informace o tom, že ten klient byl přemístěn, což je někdy trošku problém. Tady to nařízení Vězeňské služby je asi od roku 2015 na jaře, jo, do té doby jsme dostávali ty informace. Tak zase jako dohledávat toho klienta, protože správně se ty informace předávat nemají. Máme sice jednu styčnou pracovníci na Ministerstvu práce a sociálních věcí, ale ta je jedna na všechny kurátory, takže to můžeme využívat individuálně, kdy opravdu, já nevím, přijde sem někdo z rodiny, potřebujeme něco zjistit, tak abysme zjistili, kde ten klient je. Ale jedna pracovnice nemůže dělat tenhle servis, ještě notabene má další jako agendu. Takže tady je jedno z takových úskalí, jo, byť se nemusí tý Vězeňské službě zdát, že by nás to nějak omezovalo, ale omezuje, jo, protože když vím, že ten klient mi byl z Plzně přemístěn do Horního Slavkova, že jo, tak když jedu do Horního Slavkova, tak vim za kym, jo. Takhle je to taková trošku někdy detektivní práce. A tím pádem propadne, že jo. Ten člověk by s náma rád spolupracoval, ale já o něm nevím. Já nemam, jak ho oslovit (sociální kurátorka).

Z druhé strany pak jedna odborná pracovnice ve věznici poukazovala na to, že podle její zkušenosti sociální kurátoři a kurátorky příliš nefungují s ohledem na návaznost péče, protože nenavazují kontakt již ve věznici:

Pak ty kurátoři. Kurátoři, tam to trochu vážne. Kurátoři bohužel... asi jsou vytížení, nevím, ale moc nám sem nechodí. A když se na ně obrácíme jako s konkrétním... konkrétní člověk o konkrétní pomoc, tak bohužel většinou se setkáváme s odpovědí: "Obráťte se na mě po výkonu trestu." Takže vlastně v podstatě... přestože tedko teda ta metodická řídící, [jméno dotyčné osoby], na ně tlačí poměrně dost, si myslím, že by měli ty vězně si vychytávat už před propuštěním, už tam nějaká návaznost. Když někdo potřebuje pomoc, tak aby ho už z té věznice znali a tak. Tak to moc nefunguje. A to si myslím, že třeba škoda obrovská, jo, že vopravdu... neříkam, že mají kontaktovat všechny svoje lidi [...], ale když ten člověk se na ně obrátí a chce tu pomoc, tak si myslím, že by s nim měli být v kontaktu už před koncem trestu. Někteří to dělají. Skvěle. Jsou někteří kurátoři, na který se můžu spolehnout a vim, že se těm lidem věnujou už v průběhu. Vopravdu jakože zajišťují třeba ubytovnu dopředu. [...] Bohužel jich je strašně málo, jsou to fakt jednotlivci. A to si myslím, že tady je chyba třeba obrovská, že tady by ty kurátoři měli víc spolupracovat.

S nedocházením sociálních kurátorů a kurátorek mělo následně zkušenosti více odborných pracovníků a pracovníc ve věznicích. Všichni většinou tvrdil, že záleží přímo na osobě kurátora nebo kurátorky, jak svoji roli a práci pojme. Další odborný pracovník ve věznicích tvrdil, že práce kurátorů a kurátorek je hodně individuální, přičemž to zhodnotil takto: „Chovat podle zákona se dá různými způsoby.“ Zároveň je zřejmé, že v tomto ohledu velmi významnou roli sehrává i značně se lišící počty klientů sociálních kurátorů v závislosti na velikosti jejich cílové skupiny na území příslušného správního obvodu obce s rozšířenou působností a na tom, jaké příslušná obec vyčlení personální kapacity pro výkon agendy sociálního kurátora.

Úřady práce, byť identifikují propuštěné osoby jako specifickou skupinu, s níž je potřeba určitým způsobem pracovat, na sociální práci a asistenci nemají kapacity a ani dispozice, takže veškerá práce s propuštěnými osobami je spíše velmi formálního charakteru. Jak vyplynulo z rozhovoru, tak úřady práce chápou svoji roli pouze čistě jako informační instituce, která může podle situace propuštěné osoby navést na zaměstnání:

Ty věznicе nás oslovují s tím, že už zde existuje skupina vězňů, kde by bylo vhodné, kdybychom přišli a řekli prostě o službách úřadu práce, aby byli informovaní (zaměstnankyně Generálního ředitelství úřadu práce).

Úřady práce byly také poměrně často kritizovány a různí informanti a informantky jejich roli v oblasti (post-)penitenciární péče nevnímali jako úplně přínosnou:

Aby třeba i ženská na úřadu práce, dobře tak není to psycholog, není to sociální pracovník, ale přece nemůže tomu člověku hned poprvé, když tam přijde, a trochu jí je nesympatickej a už si ho zařadí, tak mu nemůže prostě říct: "Heleďte se, a vy jdete z kriminálu, jo? A vy chcete po nás peníze? A my jsme na vás doteďka platili daně." A ty kecy jako, co voni tam říkaj, jo. Ale tak to si nesmí dovolit, jo. Proto mně přijde jako vždycky nejslabší článek nějaký takovej hlavní jako hráč, v našem případě je to úřad práce (sociální kurátor).

Samozřejmě i na nás jako je vyvíjený tlak z Generálního ředitelství ohledně spolupráce s úřadama práce a v tom mám problém já teda. Se přiznam osobně, že to memorandum [o spolupráci vězeňské služby a úřadu práce, dále jen „memorandum“], jak vzniklo [...]. Já v tom prostě absolutně neshledávám nic praktickýho, protože prostě ty úřady práce s náma samozřejmě v tomhle duchu vůbec nespoupracujou. A my neustále máme vykazovat čtyřikrát za rok jako výsledky, jak teda spolupracujeme s úřadama práce. Ale jediná vlastně, za Ruzyň, můžu říct, že jediná v podstatě spolupráce je ta, že já teda v rámci povinných besed se sociálníma kurátora sem zvu pracovníky úřadu práce, přestože si myslím, že, teda nechci být jako zlá, ale myslím si, že by to bylo nějak přínosný, nedá se říct, protože ty pracovníci vám neřeknou nic novýho. My ty chlapy tyhle věci učíme taky tady, že mají na úřadě občanku, že prostě... jaký jsou dávky hmotný nouze a podobně. To samozřejmě ty lidi od nás slyšej taky. Ale budiž, můžou si to zopakovat, takže dobře, děláme besedy s úřadama práce. Ale měli jsme i nějaký jednání s panem ředitelem s nějakýma zástupkyněma z úřadu práce a v podstatě jsme snažili domluvit na něčem, že bychom rozjeli nějaký rekvalifikační kurzy, ale jako vlastně zatím je tak jako na bodu mrazu. Protože to je tak strašně složitý to zajistit, protože my vlastně ty lidi, jak je máme v práci vesměs všechny... jako kdy máme ještě ty lidi zapojovat do nějakýho kurzu. To by chtělo, aby to bylo vevnitř, tady v objektu, aby sem někdo docházel a učil je, ale je velice těžký zajistit to, aby ty lidi byli vůbec k dispozici. To je první věc. Druhá věc, ten úřad práce nám sám nebyl schopný jedinou konkrétní nabídku v tomhle duchu. [...] A co se týče konkrétní nabídky práce, ten úřad práce nám zatím neposlal za celou dobu, co je to memorandum, my jsme nedostali jedinou nabídku (odborná pracovníce ve věznicích).

Memorandum pak bylo spíše hodnoceno z hlediska skutečnosti, že přináší více administrativy, ale nepřináší, jak uvádí výše informantka, nic konkrétního, přičemž jeden odborný pracovník ve věznicích dokonce uvedl, že spíše spolupracují s Hospodářskou komorou, která má lepší informace o pracovních pozicích a požadavcích zaměstnavatelů, přičemž i zajištění rekvalifikací je jednodušší.

Důležitou a v některých směrech i nezastupitelnou roli získaly v celém systému post-penitenciární péče neziskové subjekty, které jediné zajišťují určitou návaznou péči, jak poukazuje jeden zaměstnanec GRVS:

Já si dokonce myslím, že bez nich [neziskových subjektů] to nejde, protože my se můžeme v tý věznici snažit, jak chceme, můžeme tam postavit úplně dokonalejší program a dokonce se nám to může teoreticky povést, sice se nám to ještě nikdy nepovedlo, ale že třeba napravíme úplně všechny nebo jako... nevím, prostě změníme ty jejich rizika a motivaci a odhodláni, takže to budou úplně prostě dokonalí občani. Ale myslím si, že když je někdo nepodpoří ještě venku, tak že to byla dost promarněná energie. Takže určitě... samozřejmě já nechci zapomenout na Probační a mediační službu, to je jako ten partner číslo jedna, že jo, státní, ten to má přímo v popisu práce, ale ten se zase nevěnuje všem. Tam jsou nějaký podmínky nebo kritéria, komu se může věnovat a komu ne, to určí soud. Ale ty organizace, ty bych pak viděl, ty neziskový, ty bych viděl třeba víc tam, kde to není v kompetenci tý Probační a mediační služby.

Informanti a informantky pak v některých případech dávali i příklady dobré praxe⁵, které se týkaly často činnosti organizací Rubikon a Podané ruce, jejichž aktivity kladně hodnotil jeden z informantů:

Oni [Podané ruce] s ním pracují, pracují na jeho motivaci, takže se s ním pravidelně stýkají a baví se s ním o tom, jak tu práci zvládá, co nezvládá, co by mohl zvládat líp, jo. Takže tady ta forma péče by byla rozhodně levnější než vězení (odborný pracovník ve vězení).

Velkou roli hrály neziskové subjekty v řešení dluhové problematiky, kdy v některých případech docházeli pracovníci a pracovníce již přímo do věznic a na spolupráci navazovali po propuštění. Druhou oblastí, kde byla patrná velmi významná pomoc, byla drogová problematika, kdy byly neziskové subjekty schopné opět zajistit návaznou péči a navazovaly kontakt s osobami již ve výkonu trestu. Až na pár výjimek se však neobjevily případy, kdy by byla systematická spolupráce na znovuvvedení do společnosti v podobě zajištění nejčastěji akcentovaných potřeb, tedy bydlení, zaměstnání a asistenci (terénní a psychologickou).

Akcentovány byly dva významné problémy⁶ (1) financování, zejména ve smyslu projektových aktivit, které jednotlivé neziskové subjekty měly a které dobře fungovaly, přičemž vězeňský personál si je zvykl využívat, ale následně tyto aktivity zanikly spolu se skončením projektu, což názorně vykreslil jeden probační úředník:

Špiš mi vadí to, že jejich [jednoho neziskového subjektu] projekty se mění s ohledem na to, jak na to dostanou peníze, takže něco, co se rozjede, co my začnem třeba využívat, tak voni najednou prostě během třeba jako dvou let najednou je úplně jinak a najednou ten program skončí. A my máme už jakoby třeba naučený ty lidi, máme naučený už i soudce, že voni ten program dávají, no a najednou my ho nemáme kam dát jako. Ale já samozřejmě chápou, že voni jdou prostě tam, kde ty peníze zrovna jsou, a ty peníze jako, ten tok peněz se mění podle nějakých, já nevím, podle společenských nějakých zakázek nebo podle hvězd nebo já nevím.

(2) koncentrace neziskových subjektů do velkých center a zalidněných regionů, což diskvalifikovalo velký počet věznic, které jsou na periferii a které tudíž mohly využít jenom omezené portfolio služeb.

Je také důležité uvést, že pomoc od neziskových subjektů kvitovali i účastníci a účastnice fokusní skupiny, kdy podle nich byly tyto subjekty jedinou záchranou před úplnou marginalizací. Nicméně i zde se našel jeden informant, odborný pracovník ve věznici, který hodnotil působení neziskových subjektů ve věznici, v níž pracoval, jako zbytečné, protože to nepřinášelo nic nového a vězněné osoby si podle něj „chodily pokecat s holkama“.

Speciální roli v celém procesu spolupráce hrály soudy, na které se snášela kritika ze strany PMS i neziskových subjektů, a to zejména s ohledem na jejich nespolečnou a neochotu řešit podmíněná propuštění. Jedna sociální pracovníce poukázala, že se soudci a soudkyně často nechtějí zúčastňovat společných informačních seminářů s PMS a neziskovými subjekty, což pak ztěžuje i komunikaci, kdy pak je tato informantka například často nucena přesvědčovat soudce, že probace je lepší než pevný výstup, protože se v současném

⁵ Další příklady dobré praxe viz např. Přesličková, Zhřivalová (2018).

⁶ Jak financování, tak regionální rozmístění služeb byly jako důležité problémy identifikovány také ve zprávě obsahující závěry z fokusní skupiny organizované v rámci úkolu pracovní skupiny SC 2 (Přesličková, Zhřivalová 2018).

systému dá s danou osobou lépe pracovat a je pod dohledem, což snižuje možnost recidivy a chrání společnost v případech vážné trestné činnosti. Jeden probační úředník zase popisoval, že soudy často nepověřují probační úředníky a úřednice, aby udělali předběžné šetření životní situace osoby, která by měla být propuštěna na podmínku, a rovnou vynesou rozsudek. Pro PMS je pak situace náročná, jelikož kvůli neproběhnutému šetření musí následně všechny věci zjišťovat za pochodu.

Podle tří informantů by také mohly být aktivnější v post-penitenciární péči státní instituce, které mají aparát, aby mohly realizovat péči efektivně a systematicky, byť jeden z nich zmiňoval i špatnou kulturu sociální práce u státních zaměstnanců a zaměstnankyň, která je podle něj naopak velmi dobrá u sociálních pracovníků a pracovníků působících v neziskovém sektoru. Role státu by tak mohla spíše spočívat v lepší koordinaci a síťování činnosti jednotlivých subjektů a také v zajištění stabilnějšího financování.

Možná poněkud překvapivě se na post-penitenciární péči podílí také zaměstnavatelé, kteří v rámci návaznosti zaměstnávají propuštěné osoby, s nimiž mají zkušenosti z průběhu jejich trestu (na nestřežených místech a místech s volným pohybem). V některých případech se dokonce zaměstnavatelé podíleli na řešení dluhové problematiky a poskytli propuštěným osobám bydlení, aby měly zázemí a mohly dobře vykonávat zaměstnání. Nicméně informanti a informantky se o těchto případech dozvídali spíše náhodou, protože k této problematice neexistují žádná relevantní data, a deklarovali, že se často jedná o jednotlivé případy.

Někteří informanti a informantky také poskytovali svůj pohled na koncipování post-penitenciární péče, kdy **zdůrazňovali zejména terénní dosah takové péče a poskytování asistence** v různých každodenních záležitostech, ať sociálním pracovníkem nebo pracovníci nebo ve formě peeringu:

Osobnostní problémy, že jo, mají, jo, psychologické, psychiatrické ráz, zdravotní, že jo, teď do toho ta trestná činnost, jo, to je škála prostě, takovej propletenec, jo, že... nejde to říct, tak tady máš, já nevím, něco. Chce to s nima voprvdu ten individuální [přístup] [...] Říkám, tam je nejhorší ta doba prostě voprvdu ten měsíc, dva, jo, kdy oni se ocitnou prostě v tý finanční nouzi, bytový nouzi, zaměstnání nemůžou sehnat, teď ten komplex těch problémů na ně tlačí (sociální kurátorka).

[...] tady vidím velkej prostor pro ty neziskovky, [v tom] můžou pomoci ty neziskový organizace, protože nikdo nemůžeme chtít po Vězeňské službě, aby po výstupu z věznice Vězeňská služba šla za ruku s vězněm a zaměstnala ho. Ne. Od toho by tu měla bejt PMS a nezisková organizace a společnýma silama vlastně se v tom startu postarat o toho člověka. Pokud se tak stane, tak se ukazuje, že ten člověk se cejtí daleko lépe, je motivovanej, jakákoliv překážka v životě, která se naskytne, tak je... vlastně je schopen to s někým řešit. To znamená, má třeba svýho mentora/kurátora, za kterým jde a ten kurátor nebo mentor se s ním... opravdu ten zadek, když to nazvu takhle tvrdě, zvedne a jde to s ním vyřešit. A ne úředníci, kteří od stolu prostě řeknou: "Zařídte si to." To je ta chyba (sociální pracovník pracující v neziskovém subjektu).

Stojí za pozornost, že sociální kurátorka velmi názorně nastínila intersekcionalitu, tedy vzájemné propojení různých faktorů, které na propuštěnou osobu působí naráz, provázaně a vzájemně se reprodukuje a podporují, o níž jsme psali v první kapitole jako o přístupu, skrze nějž se v této studii díváme na celou problematiku návratu do společnosti.

Druhý informant popisoval přímou pozitivní zkušenost s asistenční terénní sociální prací pro propuštěné osoby:

My jsme tuším loňský rok končili projekt s PMS, což byl zase opět pilotní projekt, jak se tady všechno tedko nazývá, kde k těm našim programům byl danej člověk, takzvanej mentor, kterej půl roku vlastně po výkonu trestu doprovázel toho člověka, protože to je ten člověk, kterej voprvdu zvedne ten zadek. [...] Ten člověk, ať vyjde v jakymkoliv stavu, tak vy se s nima takhle sejdete, proberete bydlení, práci, rodinný vztahy. Prostě on začne najednou cítit, že na té svobodě není sám, a začne fungovat nebo nezačne, není to podmínka, ale jakoby je tam lepší cesta k tomu, že začne fungovat. Při jakymkoliv problému se opět sejdete a takhle půl roku on mám možnost zdarma využít toho člověka, kterej s ním vlastně obchází všechny tyhle ty jeho problémy. Takže to je, si myslím, hodně důležitěj prvek. Tady se ukazalo, že je nutnej a i to zabránilo, že opravdu někteří klienti opravdu seděli a říkali: "Už nevíme, jakou cestou se vydat. Pudeme loupit znova." Ten mentor dokázal rozmluvit, že to takhle není dobrý, že to není správná cesta (sociální pracovník v neziskovém subjektu).

Později ještě ke zmíněnému projektu doplnil: „Tohle mi přijde jako asi... nejgeniálnější nápad, kterej jsem zatím viděl nebo měl možnost realizovat a vidět výsledky.“ Následně ještě zmiňoval, že **asistence a terénní sociální práce, případně peering, jsou důležité i kvůli skutečnosti, že propuštěné osoby mají často velmi nízké sebevědomí, což je omezuje v jakékoliv autonomní iniciativě a v interakcích s ostatními lidmi a případně institucemi.** Podobnou zkušenost měla i další informantka:

Adaptace, sociální vztahy, no. A vůbec vztahy. Voni neumí... víte co, čím dýl tam jste v rámci té subkultury, tak normálně ztratíte slovní zásobu. Vono není moc vo čem a když tam někoho najdete relativně, s kým je vo čem, zaplatpánbůh, ale často nenajdete nikoho. Takže postupně se vám snižuje slovní zásoba. No a potom jako co? Jo? Čili taková jakoby celkově prostě... sociální dovednosti, schopnosti, komunikace, tím pádem interpersonální věci. Dobře, najdete práci, ale von tam neumí bejt, to není jenom vo pracovních návykách. Von umí jako bouchat do něčeho a něco dělat, no jo, ale to je: "A jak se máš? A co budeš obědvat? A kde jsi byl? A co budeš dělat večer?" "Von je takovej divnej, my ho tady nechceme". Takže prostě tyhle věci voni neumí, fakt je neumí. Neříkam všichni, ale je to častej problém. Sociální interakce, ta interakce jako taková, vztahy jako takový, s někým bejt (sociální pracovnice působící v neziskovém subjektu).

Velkým tématem v tomto kontextu byl vliv prizonizace, který měl zejména za následek určité nastavení propuštěných a velkou ztrátu jejich kompetencí v důsledku striktního vězeňského režimu:

Z té věznice chodí spousta lidí jako... nějak jako... už jako naprogramovanejch, jo. V důsledku prizonizace, v důsledku nějakých jejich jako poruch. A my tady v podstatě jako vlastně jsme takovej jakoby mantinel, do kterýho ty lidi narážej, protože kdybysme tady jako s nima nepracovali, tak jdou a jdou rovnou, že jo, jako znova... (sociální kurátor).

Protože pak je to hrozný. Já kolikrát vylezu s tím svym dlouhodobym [dlouhodobě vězněným klientem] ven, pak, že jo, tady po propuštění podmíněným. Šli jsme do supermarketu. Nejenom že jeden mi naboural do těch skleněnejch dveří, protože voni se nějak nevotevřely a von to neznal, protože ho zavírali v roce 1995, ještě z menšího města, takže ví prdlačku. Takže se mi přerazil vo to sklo, to bylo první. Druhej, ten se mi rozbřečel u digitální váhy, protože neuměl rajčata a prostě by si to nemohl koupit. A třetí se mi zhroutil u regálu tavených sýrů, protože chtěl tavenej sýr, a já říkam: "Jirko, tohle všechno jsou tavený sýry." A von: "Ježišmarjá." No a šel úplně do háje [...] Takže víceméně jako už jenom nákup je velkej problém, pokud nikoho nemá [...] Taky mi zůstal kolikrát chlap někde na přechodu viset, s mobilem to neuměl, tak měl vobyčejnou tatranku... já kromě jiného ji mam taky, protože aspoň nemají pocit, že jsem příliš kosmik magik. A já říkam: "Kde jste, vždyť já už na vás půl hodiny čekám?" "Já nemůžu přejít". "A kde jste?". "Asi na [městská čtvrt]". A já říkam: "Víte co, já tam pro vás jedu." A kolik lidí jako jsme se s kolegama jinejma museli domluvit, že vopravdu začali chodit s fóbií... řešit. Jako sociofobie, nemůže nastoupit do metra, protože moc lidí, není na ně zvyklej. Na světlo, jako světloplachost... (sociální pracovnice působící v neziskovém subjektu).

Silný vliv prizonizace ostatně popisovaly i propuštěné osoby na fokusní skupině:

S čím popravdě já jsem měl problémy a asi vlastně furt mám, tak to je prostě... jako v mezilidskejch vztazích prostě, no. Prostě kontakt... jako když je to nějaký, co se týká profese, tak to je v pohodě, ale prostě... Když prostě mám jít... se někam seznamovat třeba, tak furt se na sebe dívám optikou jako: "Ty jo, voni jsou úplně už někde jinde a jako co by si o mně mysleli." A prostě furt se mi to nějak, byť teda jsem venku už skoro tři roky, tak prostě furt se mi to nedaří nějak tadyto vodbourat, no. Protože samozřejmě vim, že jsem úplně stejnej člověk, jak všichni ostatní. Prostě nejsem ani víc, ani míň, ale prostě... furt jakoby si to svoje nějaký nízký sebevědomí jako budu, no. Jde to prostě ztuha, no. Že si prostě ve spoustě věcí furt nevěřim (Jaroslav, propuštěná osoba).

Mě třeba překvapilo, že mi dělá problémy vlastně... už budu teda na svobodě skoro ten rok... rozhodování. Třeba jdu nakoupit a teď prostě jako mam problém si vybrat, kterej ten sýr jako zrovna jako koupim. A zavřeli mě vlastně... jakoby jsem naprosto fungovala, naprosto jsem neměla tyhle problémy. A teď najednou jako mi dělá jako problém se rozhodnout. Tak jak tam mě odnaučovali, že vůbec se nesmim rozhodovat, nesmim mít názor, nesmim, nedej bože, něco jako navrhnout. Tak to jsem zjistila, že vlastně ještě jedna teda kolegyně, která jako taky se dostala nějak jako poprvé do tohoto prostředí, tak má úplně stejný problémy. Rozhodnout se rychle. A prostě.. jako problém, co si vezmu na sebe. Jako prostě problém, protože tam to bylo všechno daný, jakože to je jedno a to samý. Takže to mě docela překvapilo, že je to problém (Ludmila, propuštěná osoba).

Jedna sociální pracovnice pracující v neziskovém subjektu uvedla, že podle ní **jsou ve věznicích velmi málo využívány extramurální aktivity** (tj. aktivity, při kterých se odsouzení mohou pohybovat mimo věznici), které by do jisté míry částečně mírnily dopady prizonizace, takže podle ní by tyto aktivity měly být posíleny, a to během celého výkonu trestu, ne pouze před výstupem.

Celkově řada informantů a informantek zmiňovala psychologické obtíže a psychózy jako jeden z velkých problémů, s nímž si v současném systému post-penitenciární péče neumí skoro nikdo poradit, protože se takový typ pomoci poskytuje velmi roztržštěně a je velmi málo dostupný. Velmi názorně tento pohled shrnul jeden sociální kurátor:

Já bych viděl jako fakt systém jako psychosociální pomoci, jo. My se tady jako snažíme o tu sociální pomoc jako, ať se nám to líbí nebo ne, ať chceme nebo nechceme, tak my vopravdu děláme víceméně ty nějaký jako administrativní úkony, jo, že víme prostě, aby ten člověk měl příjem, aby měl prostě kde bydlet, tak řešíme tuhle linii, ale už nejdeme k jádru problému. A tím pádem vlastně jenom zapouzdřujeme problém, kterej po nějaký době zase jako vznikne a začne to jako nanovo, jo. Takže tohleto vidím. A ty neziskový organizace, který jakoby na to mají našlápnuto, je jich málo a nejsou celorepublikový, jo. A když tak neumějí pokrejt tu potřebu.

Potřebu takové pomoci uvedly i propuštěné osoby na fokusní skupině:

Jaroslav (propuštěná osoba): *Jako já jediný problémy, co jsem... V uvozovkách problémy, tak to se týkaj jenom vlastně čistě jako osobního rázu prostě... A jako co se týče normálního fungování, tak tam jako nemam problém žádněj, vlastně co jsem potřeboval, taky včetně těch dluhů a podobně, tak to prostě díky tomu jsem vyřešil i tu práci. A jediný, co prostě, tak to je jako v osobnostní rovině, ale to zase... Jediný, co mě napadá, tak to je asi si dojít možná za nějakým psychologem.*

Marie (propuštěná osoba): *Terapeut je lepší... Sama k němu docházím, vim, o čem mluvím. Supr věc. [...] Jako určitě asi dobrý, já jsem taky zezačátku, když mi to moje dluhová poradkyně jako navrhla, že bych asi s tím měla trošku začít něco dělat, tak jsem si zaťukala na čelo a řekla si: "To je blbost. To je prostě nesmysl. Zbytečný." Neni. Fakt neni.*

Na druhou stranu **někteří informanti a informantky uváděli, že vnímají post-penitenciární péči jako dostatečnou a na celou problematiku nahlíželi optikou osobní zodpovědnosti**, takže problematickým článkem pro ně byla právě propuštěná osoba a její nedostačená snaha, případně nedostatek motivace, která měla nicméně pramenit z dané osoby, nikoli z jejího okolí, což je velmi problematické, pokud vezmeme v potaz, že propuštěné osoby se potýkají s vlivem prizonizace, tedy celkovým zmatením, strachem ze sociálních interakcí a nízkou sebedůvěrou, a navíc často i psychologickými obtížemi a psychózami. Často je tedy motivace propuštěných osob velmi problematická bez odborné pomoci, jak popisuje jeden sociální kurátor:

To je problém těch našich klientů, že jo, že voni prostě se tady dokážou rozčlíit, že jim nechcete napsat, já nevím, třeba šatník, jo, ale to je zástupnej, sekundární problém jako, jo, protože to neni něco, co by je mělo jako učinit jako neklidnými. Ale ty obranný mechanismy jsou jako pro ně tak jako silný, že voni si to všechno vodůvodněj, že jo, jako vytvořej si jinou jako iluzorní jako realitu, která vlastně jako potom je chrání před tím, aby se z toho zbláznili, že jo. Jenom někdy ty splíny je doženou, že jo, když jsou jako silnější. Ten rozum... a když už to jako neuměj vokecat si před sebou a před tím vokolím, tak pak jsou v depresi, že jo, pak je to jako těžký.

Zároveň se u propuštěných osob mnohem snáze rozvíjí naučená bezmocnost, která obecně vzniká v situacích, kdy člověk o něco usiluje a dlouhodobě se mu nedaří tuto svoji potřebu v důsledku odmítání ze strany svého okolí naplnit:

A já mam třeba spoustu klientů, který by strašně chtěli dělat. Já teda ted' mam výhodu, že u nás, kdo opravdu chce pracovat, tak my pro něj práci máme, pro naše klienty, protože jsem navázala kontakt s výborným zaměstnavatelem, kterej je jako prostě tyhle problémy nemá. Ale vim, že ještě před těma pěti, šesti lety jsem se tady potýkala hodně s tím, že byli úplně nabitý aktivitou a motivaci pracovat a von je nikdo nikdo nechtěl. Takže víte co jako, když to trvá měsíc, tak ho ještě jakoby udržíte a furt říkáte: "Bude to lepší, zkusme tadyhleto a ještě tohle a ještě toto." A ono když to trvá šest, sedm, osm měsíců, rok, tak pak už jakoby ten člověk je demotivovanej a už je jenom kousek k tomu, aby vám někde selhal nebo aby si sobě selhal, protože prostě buď rezignuje, nebo jde do absolutní jako... propadu, frustrace, opět. Takže

vlastně říká: "Proč jsem to vlastně všechno dělal? Vždyt je to zbytečný." A musíme vždycky počítat s tím, že většina z těch lidí je prostě nějakým způsobem osobnostně, já budu říkat, oslabená, ať už zkušenostma vod dětství nebo v rámci třeba nějaký opravdu jasný poruchy chování. Že od nich zase nemůžeme chtít úplně, aby třeba po osmi měsících odmítání nerezignovali nebo nešli do agrese nebo nešli prostě do vzteklosti nebo nezačali pít, protože ti lidi celkově k tomu inklinují, jsou jiní, jsou třeba problémoví už od dětství, tak asi těžko můžeme chtít, že on se se vším vyrovná, povznese se nad tu věc a bude to řešit tedy jaksi dospěle a v klidu. No, kdyby to takhle bylo, tak by ten člověk asi nebyl tam, kde je, že, kdyby to uměl (sociální pracovníce působící v neziskovém subjektu).

Navíc některé specifické skupiny, jako jsou drogoví uživatelé, potřebují také cílený přístup:

[...] ozývají [se] klienti, který měli domluvenej výstup... teda měli domluvenou léčebnu třeba, já nevím, tři dny po výstupu a na [ty] tři dny tam [na místo trvalého pobytu] jeli proto, aby se stihli aspoň registrovat na úřadu práce s tím, že další dávky jako už jim pomůžou vyřídít sociální pracovníci v těch zařízeních. Takže by se dalo říct, že jsou vlastně zaopatřený, jo, ale třeba se mi ozývají lidi, že dokončí třeba nějakou tu krátkodobou léčbu v tý léčebně, vyjdou z tý léčebny třeba po třech měsících a myslí si, že je všechno v pořádku, a pak se mi ozvou, že už zase nastoupili detox, protože vlastně to bylo hrozný ten výstup. Takže je to těžko říct, jo, voni vlastně si tý svobody moc neužili před tím nástupem, že měli tři dny, že jo (sociální pracovníce působící v neziskovém subjektu).

Drogoví uživatelé a uživatelky, kteří nastupují rovnou z vězení do léčby tak v podstatě přecházejí z jednoho restriktivního režimu do druhého, čímž se u nich protahuje krizové období a výstup z léčení je stejný, jako kdyby zrovna vystoupili z vězení.

V průběhu výzkumu pak byly zmiňovány jako **bariéry, které ztěžují nebo znemožňují znovuvvedení do společnosti, materiální deprivace** (absence důstojného bydlení a jistoty zaměstnání), **psychologické a psychiatrické obtíže a také dluhy a exekuce**, které úzce souvisejí s materiální deprivací, protože v současné době znemožňují v mnoha případech legální zaměstnání, **kdy osobám nezbyvají prostředky na přežití v důsledku velmi nízkého nastaveného nezabavitelného minima**, tedy částka, která osobám zbývá po exekučních srážkách. V některých rozhovorech byla také tematizována **situace, kdy dluhy osobám vznikají nebo narůstají v důsledku pobytu ve vězení**, protože bez pomoci sociálního pracovníka nebo pracovníce v podstatě nelze dané záležitosti řešit.

V souvislosti s bydlením jeden informant zmiňoval, že dnes není problém spolu se zaměstnáním zajistit si ubytovnu, čímž je problém ubytování do velké míry vyřešen. Pomineme-li skutečnost, že ubytovna není příliš důstojným místem k životu a že návaznost tohoto bydlení na zpravidla prekarizovaná zaměstnání znamená, že dotyčná osoba může toto bydlení kdykoliv ztratit, je to i z praktického hlediska nepřilíš dobré prostředí kvůli prevalenci alkoholu a drog, které podněcují u propuštěných osob relaps (viz Mertl, Bareš 2018).

Z hlediska materiální deprivace hned po propuštění však jedna informantka popisovala zcela konkrétní scénář, s nímž se potýká:

Já mam třeba problém u některých klientů, že my máme ušetřeno na bydlení, protože já vždycky říkam: "Musíme mít aspoň jakoby ten základ na naše zařízení." Fajn, ale co dál, protože nastupujete za tři dny do práce, ale vejplata bude až za měsíc. Na úřad práce nemůžete, protože jdete do práce, na bydlení vám přispějou, ale za tři tejdny. A co mám jako dělat v tu chvíli? Von nemá nic. Takže tam jako... mně chybí překlenovací období a myslím si, že... by se to dalo nastavit úplně báječně, protože jestliže ten člověk fakt se snaží a už je vidět, že má smlouvu pracovní [...], no tak ho přeci podpořim. Tak ho podpořim. Ještě když je to třeba, já nevím, hlídáný probačkou, tak ho přece podpořim. Já teda normálně jakoby plošněji, ale tohle obzvlášť (sociální pracovníce působící v neziskovém subjektu).

Celkově je však patrné, že systém penitenciární v návaznosti na post-penitenciární péči má velké rezervy, je roztržštěný a spolupráce mezi jednotlivými

subjekty je někdy velmi problematická.⁷ Někdy je možnost spolupráce a řešení daných problémů čistě na osobních vazbách daných osob, kdy například probační úředníci a úřednice mají občasné problém vstoupit do věznice kvůli osobním animozitám, což může být obdobný problém v některých případech i pro neziskové subjekty. Osobní vazba však následně platila i na zajištění péče, kdy jedna sociální kurátorka zajišťovala osobám, s nimiž pracovala, psychiatrickou péči přes osobní kontakt s psychiatrickou, kterou znala a která byla ochotná pečovat o propuštěné osoby. **Spolupráce mezi jednotlivými aktéry pomoci je velmi různorodá a existují mezi nimi specifické vazby. Vězeňská služba by například měla spolupracovat zejména s PMS, neziskovými subjekty a sociálními kurátory/kurátorkami, nicméně v některých případech nastává výše zmíněná restrikce přístupu.** Všichni aktéři post-penitenciární péče jsou pak do velké míry odkázáni na odborné zacházení s vězněnými osobami, které je nicméně paralyzováno nedostatkem kvalitního personálu a také upřednostněním zaměstnání před terapeutickými aktivitami. To znamená, že **je následně oslabena návaznost péče, protože není na co navazovat.** Vedle často akcentované materiální deprivace (absence důstojného bydlení, stálého zaměstnání a extenzivní dluhy) se hodně objevoval problém psychosociální deprivace, kdy **propuštěné osoby měly různé psychologické problémy a psychózy, které s nimi nikdo neřešil,** vyjma specializovaných oddělení k tomu určených (tam naopak podle informantů a informantek bylo znát, kdy jimi osoba prošla), které jsou nicméně kapacitně velmi omezeny. Psychosociální deprivace je pak velký limitem v práci s propuštěnými osobami a celkově v jejich motivaci. V tomto ohledu **by také měla být k dispozici v rámci post-penitenciární péče terénní sociální práce, která by poskytla podporu propuštěným osobám a společné řešení problémů. Jako slabý článek byly mnoha informanty a informantkami hodnoceny úřady práce, které nenabízely a nepřinášely příliš mnoho aktivit do věznic a po propuštění přispívaly k materiální deprivaci neochotou vyplácet mimořádnou okamžitou pomoc a časově zdlouhavým vyplacením ostatních forem sociální pomoci.**

⁷ Toto téma se ukázalo jako velmi významné a bylo popsáno ve zprávě obsahující závěry z fokusní skupiny organizované v rámci úkolu pracovní skupiny SC 2 (Přesličková, Zhřivalová 2018).

Literatura

BAREŠ, Pavel; MERTL, Jiří. Nedatováno. *Zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody a jejich příprava na opuštění VTOS. (Pracovní verze textu pro potřeby interní oponentury v pracovní skupině)*. Připravuje se k publikaci, Praha: VÚPSV, v. v. i.

MERTL, Jiří; BAREŠ, Pavel. 2018. *Zaměstnávání osob ve výkonu a po výkonu trestu odnětí svobody a přístup zaměstnavatelů k těmto osobám*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2018. ISBN 978-80-7416-323-4

MPSV. nedatováno. *Seznam opatření k větší míře začlenění osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody a osob se záznamem v rejstříku trestů*. Pracovní materiál zpracovaný pracovní skupinou, nepublikováno.

PŘESLIČKOVÁ, H.; ZHRÍVALOVÁ, P. 2018. *Příklady dobré praxe spolupracujících institucí při překonávání překážek zaměstnávání odsouzených a propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Závěry z fokusní skupiny organizované v rámci úkolu pracovní skupiny SC 2*. Pracovní materiál zpracovaný pro potřeby pracovní skupiny, nepublikováno.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů ve znění pozdějších předpisů.

www.vscr.cz